

تطبیق و بررسی مفهوم حقوق بشر در حقوق خصوصی با حقوق بین الملل

(تاریخ دریافت ۱۴۰۳/۰۷/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۳/۱۲/۰۳)

پریسا زارع کاریزک

چکیده

مفهوم حقوق بشر اغلب در کنار دو مفهوم (حقوق خصوصی) و (حقوق شهروندی) مطرح می‌شود. این سه مفهوم، گاه مترادف جانشین یکدیگر به کار می‌روند اما در تفکیک مفهومی مرزهای ظریفی میان این مفاهیم سه گانه و دلالت موضوعی وجود دارد که می‌توان بیان نمود که حقوق شهروندی آن بخش از حقوق خصوصی است که در هر کشوری شکل (ملی) به خود می‌گیرد و فقط شامل حال شهروندان همان کشور خاص می‌شود (مانند حق مشارکت سیاسی که مهم از حقوق بشر در شکل نسبی آن است)؛ بسیاری بر این عقیده‌اند که قوانین موضوعه هر کشوری تأثیر مستقیم از مفهوم شهروندی و حقوق شهروندی می‌پذیرد. بعضی شهروندی را در ابعاد اجتماعی، سیاسی و مدنی تقسیم‌بندی می‌کنند اما به نظر می‌رسد در دسته‌بندی کلی می‌توان شهروندی را در مسئولیت‌های فردی و اجتماعی شهروندان و همچنین مسئولیت‌های دولت در قبال شهروندان بررسی کرد که با نگاهی کلی در جوامع مختلف می‌توان بخشی از این مفاهیم مشترک را عنوان و تکمیل کرد. شهروندان به طور داوطلبانه امکانات خود را جهت کمک به پیشرفت و بهبود شهر به کار می‌گیرند و شهروندان فعال با توجه به تخصص و استعداد خود در سازمان‌ها و کمیته‌های محلی گوناگون نظیر انجمن اولیا و مربیان و سازمان‌های غیردولتی عضویت داشته و فعالیت می‌کنند. شرکت در نشست‌ها و اجتماعات شهری، حضور محکمه‌های عمومی، هیئت منصفه یا هیئت‌های حل اختلاف، مشارکت در پروژه‌های اجتماعی برای پیشرفت جامعه و همچنین یافتن مشکلات و راه‌حل آن‌ها بسیار سودمند خواهد بود. صاحب نظران بر این عقیده‌اند که اجتماعات محلی، و نهادهای مردم محور می‌توانند با ارائه رفتارهای جدید و نهادینه ساختن آن‌ها در جوامع، نقش مؤثری در ایجاد و بازتولید مفهوم شهروندی ایفا نمایند.

واژگان کلیدی: حق شهروندی، سازمان‌های بین‌المللی، شهروندی اسلامی

۱. مسئولیتهای فردی شهروندان

رأی دادن: حق رأی در عین حالی که، از نظر بسیاری، از جمله مسئولیتهای شهروندی محسوب می گردد اما در واقع یک امتیاز نیز می باشد. کسانی که رأی نمی دهند در واقع صدایشان در دولت شنیده نمی شود که قبل از هر رأی گیری، اطلاعات مربوط به موضوع یا نامزدها باید به صورت شفاف به اطلاع شهروندان برسد و از آنجایی که احترام به قانون، حقوق دیگران و هر شهروندی می بایست از قوانین اجتماع و کشوری که در آنجا زندگی می کند، پیروی کند.

پرداخت مالیات: هر شهروندی موظف به پرداخت مالیات بر درآمد و دیگر عوارض قانونی بر اساس درستکاری و راستی و به موقع می باشد.

۲. مسئولیتهای دولت

از جمله مسئولیتهای دولت، خرج نمودن مالیات و عوارض دریافتی توسط بخش های دولتی جهت ارائه خدمات زیر، به شهروندان است:

الف) حفاظت از جان و مال و حقوق و امنیت شهروندان که توسط پلیس، آتش نشانی، امداد در حوادث و بلایای پیش بینی نشده، دادگاه و سامانه قضایی و نیروهای مسلح

ب) بهداشت و سلامتی مثل تامین آب و غذای سالم، بازرسی از شیر و گوشت، نگهداری از بیمارستانها

ج) آموزش از قبیل مدرسه ها و کتابخانه های عمومی

د) نگهداری، تعمیر و ساخت جاده ها، بزرگراه ها و خیابان ها و راه آهن

ذ) حفاظت و نگهداری از منابع طبیعی، جنگل ها و محیط زیست

ر) حفاظت از پس اندازها، بازرسی از بانک ها و ضمانت حساب های بانکی

ز) کمک و جبران خسارات: در موارد پیش بینی نشده مانند سیل، زلزله و خشکسالی

۳. شهروندی در ایران

تا قبل از این در ایران، شهروندی تنها از منظر شهر و شهرنشینی مطرح می گردید و شهروندی رابطه متقابل یک شهرنشین با شهر و مدیران شهری و شهرداری دیده می شد و حقوق شهروندی را در گرو تصویب نقشه جامع شهر می دیدند، اما استفاده از واژه شهروند و شهروندی یا حقوق شهروندی در سال های اخیر در میان حقوقدانان و مجامع قانونی و حقوقی دید جامعتری یافت. در سال ۸۳ قانونی با عنوان (احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی) به تصویب مجلس رسید و به نام «بخشنامه حقوق شهروندی» در قوه قضائیه، دستور کار واحدها گردید. رئوس مهم این قانون درباره نحوه بازداشت و بازجویی و منع شکنجه و رفتار با متهمان توسط ضابطین و مجریان قضایی بود.

حقوق شهروندی، به آن دسته از حقوقی گفته می شود که هر شخص در کشور و جامعه خود، به عنوان شهروند می تواند از آن ها برخوردار شود و دولت و سایر شهروندان ملزم و مکلف به رعایت آن ها هستند؛ که در واقع حقوق شهروندی آمیخته ای است از وظایف و مسئولیت های شهروندان در قبال یکدیگر، شهر و دولت یا قوای حاکم و مملکت و همچنین حقوق و امتیازاتی که وظیفه تأمین آن حقوق بر عهده مدیران شهری (شهرداری) دولت یا به طور کلی قوای حاکم می باشد. به مجموعه این حقوق و مسئولیت ها (حقوق شهروندی) اطلاق می شود.

یا به عبارتی دیگر حقوق شهروندی مجموعه حقوق بنیادینی هستند که فرد به عنوان شهروند از آن برخوردار است، که اصل آزادی مشروع، اصل برائت، حق دسترسی به وکیل، حق دسترسی به دادگاه صالح و ... از جمله این حقوق هستند که در کشور ما هم قانونگذار در قانون اساسی به طور ویژه مورد توجه قرار داده است و هم مجلس شورای اسلامی در قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی از آن ها پاسداری کرده است.

قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی

اما علاوه بر قانون اساسی، در سال ۱۳۸۳ قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی به تصویب مجلس رسید. این قانون مشتمل بر ماده واحده و دارای ۱۵ بند است که در هر بند آن به بیان حفظ آزادی های مشروع افراد به عنوان شهروند و وجود تکالیفی بر کلیه محاکم عمومی، انقلاب و نظامی، دادرها و ضابطان قوه قضائیه می

پردازد.

۴. شهروندی در آمریکا

حقوق شهروندی و آزادی مردم ایالات متحده آمریکا در منشور حقوق ایالات متحده آمریکا که در سال ۱۷۹۱ میلادی به قانون اساسی آن کشور الحاق گردید، مشخص و حراست شده است. مهم ترین حقوق شهروندی در ایالات متحده آمریکا بر اساس این منشور عبارتند از:

- متمم یکم: آزادی مذهب و آزادی بیان
- متمم دوم: آزادی مالکیت و حمل اسلحه
- متمم سوم: حراست از مالکیت مسکن افراد در زمان صلح و جنگ
- متمم چهارم: حق امنیت جان، مسکن و مالکیت افراد در برابر تفتیش و توقیف
- متمم پنجم تا هشتم: دادرسی، محاکمه و مجازات عادلانه
- متمم نهم: منحصر نشدن حقوق و آزادی افراد به موارد بیان شده
- متمم دهم: محفوظ داشتن اختیاراتی که به موجب قانون اساسی به دولت فدرال اعطا نگردیده یا برای ایالت ها ممنوع نشده، برای ایالت ها یا مردم.
- متمم یازدهم: رعایت حقوق حرف زدن در چهار چوب قوانین مدنی

۵. منشور حقوق شهروندی

کلیه حقوق شهروندی هر شهروند در یک کشور به شکل یک سند در منشور حقوق شهروندی پرداخته شده است و منشور حقوق شهروندی در کشور ما در تاریخ ۲۹ آذر ۱۳۹۵ توسط رئیس جمهور امضا و به شهروندان ابلاغ شد.

این منشور بر اساس چهارچوب قانون اساسی و همچنین موازین اسلامی تنظیم شده است که در آن به مصادیق متعددی از حقوق شهروندی از جمله حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی، حق آزادی و امنیت شهروندی، حق صلح

، امنیت و اقتدار ملی، حق اشتغال و کار شایسته، حق مسکن و حق دسترسی به اطلاعات و ... پرداخته شده است.

۶. حقوق شهروندی در اسلام

ظهور مفهوم شهروندی را می توان مصادف با پیدایش نخستین حکومت ها دانست. حکومت ها اعتبار و قدرت خود را از شهروندان می گیرند و در مقابل نسبت به شهروندان دارای وظایف و مسئولیت هایی هستند. شهروند نیز تکالیف متقابل در ارتباط با دولت دارد. امام خمینی، بنیانگذار فکد جمهوری اسلامی ایران، در رابطه با حقوق شهروندان دارای دیدگاه های بنیادین است. رویکرد نظری ایشان بر مبنای حقوق امت استوار شده است.

در متون دینی ما بهترین تعبیر معادل با شهروندی «رعیت» است و در مقابل از حاکم و مسئولین به عنوان «راعی» یاد شده است و در اندیشه اسلامی بین این دو همواره رابطه ای دو سویه و متقابل برقرار بوده است رعایا (شهروندان) همزمان دارای حقوق و تکالیفی متناسب بودند. این حقوق و تکالیف لازم و ملزوم یکدیگر بودند و هیچ یک بدون دیگری در نظر گرفته نمی شد.

به دیگر سخن در مکتب اسلام محق بدون تکلیف و مکلف بدون حق یافت نمی شود هر انسانی که حقی دارد به اعتبار دیگری نیز مکلف است و تنها آفریدگار جهان است که محق محض است و در برابر دیگران تکلیف ندارد.

براین اساس در نظام حقوقی اسلام، شهروندی، موقعیتی است که عرب و عجم به طور یکسان در مقابل حاکم خود دارند و در عین اینکه دارای حقوقی هستند ملزم به انجام وظایفی نیز می باشند در این نظام مسلمان بودن شرط برخورداری از حقوق شهروندی نیست بلکه هر شهروندی همچون مسلمانان عضو جامعه اسلامی محسوب می شود و به معنای امروزی از حقوق شهروندی برخوردار است.

امت مسلمان به همراه غیرمسلمان در مدینه النبی، در عین حفظ استقلال جامعه دینی خود جامعه سیاسی واحدی را به وجود آوردند و پیامبر (ص) نیز وحدت انسانی را جایگزین وحدت قومی و قبیله ای نمود.

احادیثی چون «الناس سواء کاستان المشط» و «لا فضل لعربی علی عجمی الا بالتقوی» و ... به خوبی بیانگر و تصدیق کننده این مطلب است.

«به طور کلی در دین اسلام شهروندی مفهومی است مستقر بر قوانین الهی - فطری و اجتماعی».

اسلام همه افراد بشر را از نظر حقوق و تکالیف انسانی، یکسان می داند؛ زیرا همه آنها در انسانیت با هم برابر و از جهت آفرینش با هم برادرند، در اسلام اصل تساوی مجازات ها برای همه افراد اعم از مرد و زن، مسئول و غیرمسئول به طور یکسان اعمال می شد و حق اقامه دعوا در مقابل تخلفات مقامات حاکم برای همه مردم پیش بینی شده بود. وجود «دیوان مظالم» خود شاهی است بر این مدعا که مردم می توانستند از حاکمان و اعمال آنها شکایت کنند.

از اصول مهم آموزه های دین اسلام اهمیت حفظ و رعایت حقوق مردم است آنچنان که در این آموزه ها آمده حق الهی قابل بخشایش است و لیکن حق الناس تنها با رضایت فرد متضرر قابل بخشش و گذشت است. دین اسلام، بی عدالتی های آشکاری را که در حق زنان اعمال می شد از میان برد و اهتمام ویژه ای به حقوق زنان دارد. پیامبر (ص) بهشت را زیر پای مادران می دانست و در قرآن بر خوش رفتاری با زنان تأکید بسیار شده است.

حقوق اقلیت ها همواره مورد احترام و توجه اسلام بوده و آنان نیز همچون مسلمانان عضو جامعه اسلامی محسوب می شدند. کشیشان، پیرمردان، فقرا و جوانان نابالغ از پرداخت جزیه معاف بودند، احترام به حقوق اهل کتاب و اقلیت های دینی از چنان جایگاه محکمی برخوردار بود که حتی سه دهه پس از رحلت رسول خدا، خوارج نهروان که خوگ متعلق به یک یهودی را کشته بودند غرامت آن را پرداختند.

نتیجه گیری

حقوق شهروندی که مجموعه ای از حقوق عمومی و خصوصی را تشکیل می دهد، بیانگر حقوق ذاتی، فطری و طبیعی انسان ها در دل اجتماع است. این حقوق برخاسته از حیثیت انسانی و کرامت ذاتی بشر است و در حالت معمول، قابل سلب از شهروندان نیست و دولت ها همواره ملزم و مکلف به حفظ و رعایت این حقوق هستند.

مهم ترین مصادیق حقوق شهروندی در شرع مقدس اسلام «حق آزادی، حق عدالت اجتماعی و حق امنیت» است که سایر مصادیق حقوق شهروندی هریک به نوعی به یکی از این سه حق بنیادین بازمی گردد و نهایتاً می توان گفت هر سه این حقوق ریشه در یک حق دارند و آن «حقوق مدنی» است چرا که باتوجه به طبع مدنی بشر و پیدایی معنای حقوق شهروندی در دل اجتماع، تمامی مصادیق حقوق شهروندی ریشه در حقوق مدنی دارند؛ اگرچه متفکرین غرب

سعی بر آن داشته‌اند که حقوق شهروندی را در سه بعد مدنی، سیاسی و اجتماعی مطرح سازند و عده‌ای هم دو بعد فرهنگی و قضایی را بر آن افزوده‌اند، که به نظر می‌رسد چنین تقسیم‌بندی صرفاً جهت سهولت در تصور حقوق شهروندی مطرح شده است.

از منظر امام خمینی شرط تشکیل اجتماع متمدن و رعایت و اجرای حقوق شهروندی افراد است. تا زمانی که نیازهای اساسی و اولیه بشر مورد حمایت قرار نگیرند بشر نمی‌تواند به تعالی بیانداشد.

ایشان بر این عقیده بودند که حقوق شهروندی هدیه‌ای از جانب پروردگار یکتاست به افرادی که در دل اجتماع و تحت لوای حکومت واحدی زندگی می‌کنند و هیچ مقام بشری از جمله حکومت یا مقامات رسمی و... نمی‌تواند افراد را از این حق طبیعی خود محروم سازد و تفاوت در نوع نژاد، جنس، زبان، دین، اندیشه و... تأثیری در کیفیت و کمیت این حقوق ندارد و همه افراد علی‌رغم تمام تفاوت‌های ذاتی و اکتسابی آنها از این حقوق برخوردارند.

البته شهروندان در مقابل این حقوق که با تدبیر حکومت از آن بهره‌مند می‌شوند نسبت به سرنوشت جامعه سیاسی خود، مسئول شمرده می‌شوند و مطابق قانون، دارای تکالیف اجتماعی خواهند بود که آن خود نیازمند بررسی جداگانه‌ای است.

منابع و مآخذ

۱. مجموعه مقالات همایش (نظارت همگانی، شهروندی و توسعه سازمانی)
۲. (بخشنامه حقوق شهروندی؛ قوه قضائیه) وبگاه حقوق
۳. (تاریخچه تدوین قانون مدنی، دکتر حمید بهرامی احمدی) فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق، شماره ۲۴
۴. آقابخشی، علی. فرهنگ علوم سیاسی، تهران: چاپ تندر (حق شهروندی)
۵. احمدزاده، سیدمصطفی (حقوق شهروندی)، مجله اندیشه، سال یازدهم، شماره ششم
۶. ادیبی، حسین (مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی شهری)
۷. امام خمینی، سید روح الله. (تحریر الوسیله)
۸. امام خمینی، سید روح الله (صحیفه امام) (دوره ۲۲ جلدی)، چاپ چهارم.
۹. امام خمینی، سید روح الله (شرح حدیث جنود عقل و جهل)، چاپ هشتم.
۱۰. امام خمینی، سید روح الله (ولایت فقیه (حکومت اسلامی) چاپ یازدهم.
۱۱. ایمانی سطوت، علی (حقوق شهروندی در حکومت نبوی)، مجله حکومت اسلامی، شماره ۴۲
۱۲. پروین، فرهاد. «حقوق شهروندی در سیره نبوی در حقوق ایران»، مجله اندیشه حوزه، شماره ۷۲
۱۳. جعفری، محمدتقی (تحقیق در دو نظام حقوق جهانی بشر)، چاپ اول
۱۴. جمشیدیان، مجید. (در مسیر آشنایی با شهر و شهروندی)، سازمان فرهنگی و هنری
۱۵. جوادی آملی، عبدالله. (فلسفه حقوق بشر)، قم: نشر اسراء، چاپ اول
۱۶. حقیقت، سید صادق و سیدعلی میرموسوی. (مبانی حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب)، نشر مؤسسه

فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ اول

۱۷. سید فاطمی، سید محمد (حق حیات)، (مجله تحقیقات حقوقی)، ش ۳۱ و ۳۲
۱۸. صفایی، سید حسین (حقوق مدنی/ اشخاص و محجورین)، انتشارات سمت، چاپ دوم
۱۹. طباطبایی، محمد حسین (المیزان)، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی
۲۰. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر (آزادی‌های عمومی و حقوق بشر)، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول
۲۱. عمید زنجانی، عباسعلی و ابوالقاسم گرجی (حق امنیت شخصی افراد از دیدگاه اسلام)، مجله نامه علوم انسانی، شماره ۳
۲۲. قراملکی، محمد حسین (حقوق متقابل مردم و حکومت)، مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ اول
۲۳. قربان‌نیا، ناصر (حقوق بشر و حقوق بشردوستانه)؛ پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول
۲۴. قربانی، زین العابدین؛ /سلام و حقوق بشر، تهران: نشر سایه، چاپ اول
۲۵. لوئیز، ویرث (۱۳۵۸) شهرگرایی شیوه‌ای از زندگی، تهران، نشر ایران
۲۶. مجلسی، محمدباقر (بحار الانوار)، قم: انتشارات المعارف الاسلامیه
۲۷. منصوری، سید مهدی (حقوق و مبانی و فلسفه آن) تهران، مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر
۲۸. نوابخش، مهرداد (بررسی مفهوم شهر و شهروند از دیدگاه جامعه شناسی)، مجله جامعه شناسی، شماره ۵